

КОНСТИТУЦІЯ

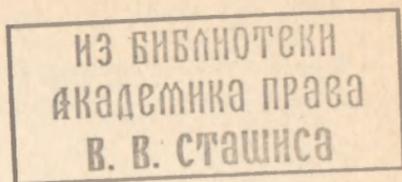
ОСНОВНИЙ
ЗАКОН
РАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

В. С. Семенов

Основні
завдання
і принципи
зовнішньої
політики
СРСР

В. С. Семенов

Основні
завдання
і принципи
зовнішньої
політики
СРСР

Київ
Головне видавництво
видавничого об'єднання
«Вища школа»
1978

*Владимир
Владимирович*

*от
В. С.*

У роботі висвітлено закріплені в новій Конституції СРСР основні завдання і принципи зовнішньої політики Радянського Союзу та новий тип міжнародних відносин, що розвивається на основі соціалістичного інтернаціоналізму у відносинах між країнами соціалістичної співдружності.

Розрахована на студентів вузів, пропагандистів, широке коло читачів.

Редакційна колегія серії: *В. С. Будкін* (відповідальний редактор), *Ф. Г. Бурчак*, *В. П. Маслов*.

Редакція суспільно-політичної літератури
Зав. редакцією *В. В. Паламарчук*

ЛЕНІНСЬКИЙ КУРС РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ МИРУ, БЕЗПЕКИ І МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

«СРСР неухильно проводить ленінську політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів і широке міжнародне співробітництво» — цим положенням відкривається глава 4 Конституції СРСР 1977 р., яка повністю присвячена зовнішній політиці Радянської держави. Це значить, що ленінський миролюбний курс, ленінські традиції зовнішньої політики стали непорушним законом життя нашої держави.

Найвидатніший мислитель і теоретик ХХ століття, засновник Комуністичної партії і Радянської держави, В. І. Ленін був і основоположником зовнішньої політики СРСР. Широта ленінського задуму, принциповість і гнучкість, концентрація сил на основній ланці в системі міжнародних відносин — все це стало найважливішою складовою частиною в золотому фонді радянської дипломатії, сила якої полягає в тому, що основу її становить революційне марксистсько-ленінське вчення про закономірності суспільного розвитку.

Задовго до перемоги Великого Жовтня більшовицька партія мала ясну зовнішньополітичну програму, яка відображала надії трудящих Росії, сподівання народів усього світу. Вона проголошувала право націй на самовизначення, засуджувала загарбницькі війни. Ставши при владі, більшовицька партія під керівництвом В. І. Леніна негайно розпочала втілення цієї програми в життя. В опублікованому 7 листопада 1917 р. від імені Військово-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів зверненні «До громадян Росії!» говорилося: «Справа, за яку боровся народ: нехайне запропонування демократичного миру, скасування поміщицької власності на землю, робітничий контроль

над виробництвом, утворення Радянського уряду, ця справа забезпечена»¹.

Справедливий демократичний мир — перша програмна вимога молодій Радянській державі, з якою вона виступила в перший день перемоги соціалістичної революції і яку послідовно обстоює ось уже понад шість десятиріч. Ленінський Декрет про мир увійшов в історію як видатний програмний документ зовнішньої політики соціалізму. Він втілює в собі досвід світового революційного руху і гідно увінчав послідовну боротьбу більшовицької партії проти імперіалістичної війни, за мир без анексій і контрибуцій, за мир, заснований на праві націй на самовизначення.

У Декреті про мир говорилося: «Під анексією або загарбанням чужих земель уряд розуміє, відповідно до правової свідомості демократії взагалі і трудящих класів особливо, всяке приєднання до великої або сильної держави малої або слабой народності без точно, ясно і добровільно висловленої згоди і бажання цієї народності, незалежно від того, коли це насильствене приєднання вчинене, незалежно також від того, наскільки розвинутою чи відсталою є насильствено приєднувана або насильствено вдержувана в межах даної держави нація. Незалежно, нарешті, від того, в Європі чи в далеких заокеанських країнах ця нація живе»². Це положення Декрету було спрямоване не лише проти приєднання чужих земель після імперіалістичної війни, а й проти колоніальної системи імперіалізму в цілому, проти насильственого утримування імперіалістичними державами у стані залежності й пригноблення народів Азії і Африки.

Визначною особливістю Декрету про мир було звернення — вперше в історії дипломатії — одночасно до урядів і до народів усіх країн: «Наше звернення повинно бути спрямоване і до урядів і до народів. Ми не можемо ігнорувати уряди, бо тоді затягується можливість укладення миру, а народний уряд не сміє це робити, але ми не маємо ніякого права одночасно не звернутись і до народів. Скрізь уряди і народи розходяться між собою, а тому ми повинні допомогти народам втрутитися в питання війни і миру»³.

¹ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 35, с. 1.

² Там же, с. 14.

³ Там же, с. 16.

Декрет про мир, Декларація прав народів Росії, обнародування таємних договорів царського і Тимчасового урядів, звернення Ради Народних Комісарів до трудящих мусульман Росії і Сходу та інші документи Радянської держави, прийняті в перші місяці її існування, поклали початок змінам всесвітньої системи міжнародних відносин. Перша Радянська Конституція, прийнята V Всеросійським з'їздом Рад у липні 1918 р.*, містила положення, які схвалювали заходи робітничо-селянського уряду як в галузі національної, так і міжнародної політики. Зокрема, Конституція підтвердила закон про анулювання позик (ст. 3), а також про розрив таємних договорів царського і Тимчасового урядів (ст. 4). Відображаючи політичні завдання моменту і принциповий напрям зовнішньої політики соціалістичної держави, вона затаврувала першу світову війну як «найзлочиннішу з усіх війн» і проголосила завдання революційної боротьби за справедливий і демократичний мир «без анексій і контрибуцій, на основі вільного самовизначення націй» (ст. 4). Перша Радянська Конституція підтвердила також проголошений в Декреті про мир *принцип розриву з варварською політикою буржуазної цивілізації*, метою якої було створення добробуту експлуататорів у небагатьох обраних націях за рахунок пригноблення сотень мільйонів трудящого населення в Азії, в колоніях взагалі і в малих країнах (ст. 5). Були підтверджені також найважливіші акції Радянського уряду — проголошення незалежності Фінляндії і виведення військ із Персії (ст. 6). Отже, миролюбний ленінський курс радянської зовнішньої політики дістав юридичне закріплення вже в першій Радянській Конституції.

З новою силою його було підкреслено в документах і державних акціях першої в світі соціалістичної країни після створення у 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Так, у Зверненні Президії ЦВК Союзу РСР до всіх народів і урядів світу від 13 липня 1923 р. говорилося, що створена на основі братерського співробітництва народів радянських республік союзна держава ставить собі за мету збереження миру з усіма народами, прагне мирних і дружніх відносин з ними та економічного співробітництва, ставить собі за мету сприяти інтересам

* Йдеться про Конституцію РРФСР.

трудящих усього світу, здійснює братерство між народами і царство праці¹.

Досвід другої світової війни на практиці довів можливість і ефективність *політичного та воєнного співробітництва держав з різним соціальним ладом у стриманні агресивних сил*, які прагнуть світового панування: незважаючи на серйозні суперечності, зумовлені принциповими відмінностями їхніх політичних і соціальних цілей, країни — учасниці антигітлерівської коаліції виконали своє завдання — вщент розгромили агресорів. Антигітлерівська коаліція по суті вперше втілила в життя *ідею колективної безпеки*. Виходячи з цього досвіду, держави — учасниці коаліції сформулювали у вироку нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу і закріпили в Статуті ООН норму, яка кваліфікує підготовку, розв'язування і ведення агресивної війни як *найважчий міжнародний злочин*. Цю норму було підкріплено створенням універсальної системи колективної безпеки ООН, яка передбачає: зобов'язання держав-членів утримуватися в міжнародних відносинах від погрози силою та використання її (п. 4 ст. 2 Статуту ООН); мирне врегулювання спорів (розд. VI); роззброєння і регулювання озброєнь (ст. 11, 26, 47); заходи по безпеці в перехідний період (розд. XVII); колективні дії щодо відвернення загрози миру, порушень миру та актів агресії (розд. VII). На доповнення цієї системи колективних заходів Статут передбачив укладення регіональних угод або створення відповідних органів для підтримання міжнародного миру й безпеки відповідно до цілей і принципів Організації Об'єднаних Націй. Отже, на заключному етапі другої світової війни було створено *юридичну базу* побудови надійної системи справедливого демократичного миру, яка ґрунтувалася на *принципах мирного співіснування*.

Та невдовзі по тому, всупереч життєвим інтересам своїх народів правлячі кола капіталістичних країн стали на шлях відмови від принципу співробітництва, відкинули систему колективного забезпечення миру, закріплену Статутом ООН, зробили вибір на користь політики «з позиції сили» і «холодної війни», яка знайшла свій вияв у розгортанні гонки озброєнь, створенні навколо СРСР

¹ Див.: Обращение Президиума ЦИК СССР ко всем народам и правительствам мира от 13 июля 1923 года. Документы внешней политики СССР, т. 6. М., 1962, с. 383, 385.

мережі воєнних баз, замкнених воєнно-політичних угруповань і організацій, у захопленні реваншистських сил. У післявоєнний період імперіалісти розв'язали десятки збройних конфліктів і війн різних масштабів і неодноразово створювали пряму загрозу загальної ядерної конфронтації. «Холодна війна» неминуче вела людство до світової термоядерної катастрофи. Потрібні були не паліативи, а докорінна перебудова всієї системи міжнародних відносин.

На рубежі 70-х років Радянська держава, спираючись на співвідношення класових сил у світі, яке змінилося на користь соціалізму, розгорнула історичний *мирний наступ*, основні цілі якого були визначені в Програмі миру, накресленій XXIV з'їздом КПРС. У результаті цього наступу в міжнародних відносинах почав здійснюватися поворот від «холодної війни» до міцного миру.

Подією величезної політичної ваги на шляху забезпечення необоротності розрядки була історична зустріч у Хельсінкі керівних діячів 33 європейських держав, США і Канади (1975 р.). Вона започаткувала новий етап розрядки напруженості, стала важливим кроком на шляху закріплення принципів мирного співіснування і налагодження відносин рівноправного співробітництва між державами з різним суспільним ладом. Оцінюючи результати наради, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев на Конференції комуністичних і робітничих партій Європи в червні 1976 р. підкреслив, що принцип мирного співіснування став провідною тенденцією у відносинах між державами і це є величезною політичною перемогою сил миру¹.

Погоджені учасниками загальноєвропейської наради і закріплені у Заключному акті принципи відносин між державами покликані створити надійну основу для виключення агресії і будь-яких видів насильства з міжнародних відносин у Європі. Вони підтвердили ще раз юридично чинні вже положення, які раніше були включені у двосторонні договори та інші документи. Загальноєвропейська нарада стала своєрідним підсумком усього позитивного, що його було досягнуто на європейському континенті в справі переходу від «холодної війни» до розрядки, до втілення принципів мирного співіснування в життя. Міжнародна розрядка в результаті успішного завершення загальноєвропейської наради почала наповню-

¹ Див.: Правда, 1976, 30 юля.

ватися конкретним, матеріальним змістом. У сучасних умовах XXV з'їзд КПРС накреслив програму дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів, яка успішно виконується.

Прагнучи закріпити процес розрядки, Радянський Союз 21 жовтня 1977 р. запропонував нову платформу колективних дій в Європі, яка передбачає укладення державами — учасницями загальноєвропейської наради договору про незастосування першими ядерної зброї одна проти одної і досягнення домовленості про нерозширення воєнно-політичних угруповань у Європі. Прийняття цих пропозицій значно послабило б воєнну конфронтацію там, де вона особливо небезпечна.

У доповіді Л. І. Брежнєва «Великий Жовтень і прогрес людства» сформульовано *дві нові радикальні радянські пропозиції*, здійснення яких привело б до зменшення, а потім і до усунення взагалі загрози світової термоядерної війни. Йдеться про те, щоб домовитися, по-перше, про одночасне припинення всіма державами виробництва ядерної зброї, по-друге, щоб поряд із заборонаю на певний строк усіх випробувань ядерної зброї було оголошено мораторій на ядерні вибухи в мирних цілях¹. Підсумовуючи зовнішньополітичну діяльність нашої країни за 60 років, Л. І. Брежнєв підкреслив: «Радянська влада народилася під знаком ленінського Декрету про мир, і з того часу вся зовнішня політика нашої країни пройнята миролюбністю. Об'єктивні історичні умови продиктували її конкретний зміст: курс на мирне співіснування держав з різним суспільним ладом»².

Рішуча і послідовна боротьба Радянського Союзу проти загрози війни впливає з найважливіших завдань радянської зовнішньої політики — забезпечення сприятливих міжнародних умов для побудови комунізму в СРСР, захисту державних інтересів Радянського Союзу, зміцнення позицій світового соціалізму, підтримки боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес. Ці завдання закріплені в новій Конституції СРСР (ст. 28). Завданням зовнішньої політики Союзу РСР є також відвернення агресивних воєн, досягнення загального і повного роззброєння та послідовне

¹ Брежнєв Л. І. Великий Жовтень і прогрес людства. К., 1977, с. 27—28.

² Там же, с. 24.

здійснення принципу мирного співіснування держав з різним соціальним ладом (*там же*).

Союзні республіки у своїй зовнішньополітичній діяльності виходять з цілей, завдань та принципів, визначених Конституцією СРСР і зафіксованих у відповідних статтях їхніх Конституцій. Наприклад, згідно з ст. 74 Конституції Української РСР наша республіка має право вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними договори, обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками, брати участь у діяльності міжнародних організацій.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СРСР

Створення концепції *мирного співіснування* пов'язане з ім'ям В. І. Леніна, з ленінською теорією соціалістичної революції, яка ґрунтується на глибокому аналізі особливостей світового розвитку епохи імперіалізму. Через нерівномірність розвитку капіталізму в період імперіалізму революційний процес заміни капіталізму соціалізмом не є одночасним всесвітнім актом. Пролетарська революція може перемогти спочатку в одній або кількох країнах при збереженні протягом певного періоду капіталізму в іншій частині світу. Отже, мирне співіснування країн, що належать до різних соціальних систем, є *об'єктивно зумовленим фактом*. Виходячи з цього, держава перемігшого пролетаріату прагне мирних відносин між країнами з різним соціальним ладом. Мир якнайповніше відповідає інтересам розвитку соціалістичної революції і є найзаповітнішою мрією людей праці.

Як принцип міждержавних відносин мирне співіснування виключає війну з практики взаємин держав і народів і водночас передбачає змагання в економічній, політичній та інших сферах, тобто є *специфічною формою класової боротьби*. Гарантуючи сприятливі умови для перемоги соціалізму в змаганні з капіталістичною системою, принцип мирного співіснування має також велике *гуманістичне* значення, сприяючи забезпеченню міцного миру. Нині цей принцип закріплений у багатьох міжнародних документах як загальновизнана норма міжнародного права. Зокрема, завдяки активній діяльності Радянської держави ленінські ідеї мирного співіснування дістали якнайширше визнання в таких авторитетних докумен-

тах, як Статут ООН, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, Заключний акт наради з питань безпеки й співробітництва в Європі, а також у конкретних договірних нормах як універсального, так і локального характеру, що конкретизують їх зміст стосовно різних галузей міжнародних і відносин.

Сьогодні питання про універсальне визнання, нормативність і вищу юридичну силу принципу мирного співіснування можна вважати вирішеним. Шлях до його визнання був довгим і важким. Коли В. І. Ленін сформулював цей принцип, Країна Рад була одна серед капіталістичного оточення. Сьогодні шляхом соціалізму йдуть братні народи багатьох країн світу, об'єднані спільністю мети, інтересів. Цей факт є гарантією того, що жоден агресор не може розраховувати на воєнну перемогу над соціалізмом. Однак питання про війну і мир продовжує залишатися головним питанням сучасності. Це було відзначено і на XXV з'їзді КПРС. Зміна співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму забезпечує можливість вирішити це питання по-новому: не завоювання мирної передишки, а *встановлення міцного, справедливого і тривалого миру на землі.*

Як зазначалося вище, великою подією на шляху забезпечення міцного миру і безпеки була історична зустріч у Хельсінкі керівних діячів 33 європейських держав, США і Канади влітку 1975 р. Основний політичний підсумок цієї наради, яка не має історичних прецедентів, — формулювання принципів, що повинні визначати відносини держав-учасниць. Крім того, держави-учасниці заявили про свій намір здійснювати відносини з усіма іншими державами світу також у дусі принципів загальноєвропейської наради. На виконання зобов'язання країни, яка підписала Заключний акт від 1 серпня 1975 р., Радянський Союз записав у своїй новій Конституції: «Відносини СРСР з іншими державами будуються на основі додержання принципів суверенної рівності; взаємного відмовлення від застосування сили або погрози силою; непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; мирного врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; поважання прав людини і основних свобод; рівноправності і права народів розпо-

ряджатися своєю долею; співробітництва між державами; сумлінного виконання зобов'язань, що впливають із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, з укладених СРСР міжнародних договорів» (ст. 29).

Розглянемо зміст цих принципів.

Принцип суверенної рівності держав

Сучасне розуміння принципу суверенної рівності держав, яке знайшло своє відображення в Статуті ООН, було докладно сформульовано в Декларації про принципи міжнародного права, прийнятій у 1970 р. на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН і в Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Суверенна рівність означає однакові права і обов'язки всіх держав як членів міжнародної спілки незалежно від рівня їх економічного, соціального і політичного розвитку та відмінностей іншого характеру. Кожна держава має право на верховенство в межах своєї території. Вона може вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи. При цьому суверенна влада в кожній країні повинна належати народові і здійснюватися органами держави від імені народу. Це означає, що ніякі міркування зовнішньополітичного характеру не дають нікому права диктувати іншим народам, як вони повинні влаштовувати свої внутрішні справи. Оскільки для реалізації своїх суверенних прав кожна держава має потребу в повазі цих прав іншими державами, поряд з правами принцип суверенітету містить також обов'язок для кожної держави поважати суверенні права інших членів міжнародної спілки.

У діяльності міжнародних організацій принцип суверенної рівності є основним. Усі держави-члени мають рівне право бути представленими в органах організації, брати участь в обговоренні питань. Кожна держава має один голос при прийнятті рішень. Суверенну рівність держав закріплено Статутом Організації Об'єднаних Націй. Однак неспростовним на сьогодні є факт величезних відмінностей між державами в економічній, військовій та інших галузях. Великі держави мають більший вплив на розвиток міжнародних відносин. Зокрема, це виявляється у наданні п'яти великим державам — СРСР, США, Китаю, Англії і Франції — статусу постійних членів у Раді Безпеки ООН, які несуть *головну* відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки. Крім того,

при вирішенні найважливіших питань з компетенції Ради жодна пропозиція не може вважатися прийнятою, якщо проти неї проголосувала хоча б одна з великих держав. Принцип одноголосності цих держав є гарантією проти перетворення Ради Безпеки на зброю імперіалістичних кід, які шляхом політичних комбінацій могли б використати її проти соціалістичних країн і народів, що борються за визволення від колоніального гніту.

Принцип взаємного відмовлення від застосування сили або погрози силою

Становлення цього принципу в міжнародному праві є підтвердженням ленінського положення про те, що із зміцненням позицій соціалізму на зміну політиці сили в міжнародних відносинах прийде політика рівноправного співробітництва і миру між державами. Принцип недопустимості застосування сили в міжнародних відносинах — одне з основних положень Статуту ООН, п. 4 ст. 2 якого проголошує неприпустимим не лише застосування сили, а й погрозу її використання проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, або іншим чином, несумісним з цілями ООН.

Програма миру, висунута ХХІV з'їздом КПРС, багато в чому визначила дальше становлення цього принципу в міжнародних відносинах. Проголошуючи відмову від застосування сили і погрози її застосування при вирішенні спірних питань, Радянський Союз запропонував країнам, які підтримують цей підхід, укласти відповідні двосторонні або регіональні договори. Добиваючись перетворення принципу заборони застосування сили і погрози силою на закон міжнародного життя, СРСР першим уклав ряд двосторонніх угод, зокрема, з США, Францією та Англією, в яких підкреслюється необхідність суворого додержання цього принципу при розв'язанні міжнародних проблем. Так, угода між СРСР і США від 22 червня 1973 р. про заборону ядерної війни передбачає, що кожна з сторін утримуватиметься надалі від погрози силою або її застосування проти другої сторони, її союзників, проти інших країн в обставинах, які можуть поставити під загрозу міжнародний мир і безпеку.

В числі радянських ініціатив, спрямованих на забезпечення повороту від «холодної війни» до розрядки міжнародної напруженості, важливу роль відіграє прийнята на ХХV сесії Генеральної Асамблеї ООН Декларація

про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами. Декларація проголошує *заборону агресивних воєн*, кваліфікуючи їх як злочин проти миру; зобов'язує держави *утримуватися від погрози силою або застосування її* при розв'язанні міжнародних спорів, у тому числі й територіальних; зобов'язує держави утримуватися від актів, пов'язаних із застосуванням сили, від насильствених дій, які перешкоджають здійсненню права народів на самовизначення; утримуватися від організації або заохочення створення озброєних загонів, у тому числі найманців, для вторгнення на територію іншої держави; утримуватися від організації надання допомоги або участі в актах громадянської війни або терористичних актах в іншій державі. Ніякі територіальні зміни, що сталися внаслідок застосування сили або погрози силою, не повинні вважатися законними.

Отже, Декларація створила тверду *правову основу* для засудження таких злочинних актів, як агресія Ізраїлю проти арабських країн, використання расистами ПАР і Південної Родезії найманців у придушенні визвольної боротьби народів Африки та ін. Декларація трактує поняття «сила» не лише як збройну силу (п. 4 ст. 2 Статуту ООН), а також у значенні політичного, економічного та інших форм *тиску* (Преамбула). Важливість цього положення набуває особливого значення в наші дні, коли використання економічного тиску стало улюбленою тактикою імперіалістичної дипломатії.

Положення про неприпустимість застосування сили або погрози силою при розв'язанні міжнародних проблем міститься в ряді інших важливих міжнародних актів, прийнятих з ініціативи СРСР. Так, підписаний 1 серпня 1975 р. Заключний акт наради з питань безпеки й співробітництва в Європі підкреслює, що незастосування сили повинно стати непорушним законом міжнародного життя. Погоджені учасниками наради принципи міжнародних відносин є основою для виключення агресії з взаємин між державами.

XXV з'їзд КПРС, продовжуючи і розвиваючи Програму миру, серед першочергових завдань зовнішньої політики назвав *укладення всесвітнього договору про незастосування сили в міжнародних відносинах*¹. Питання про укладення такого договору було внесене Радянським

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 29.

Союзом на розгляд XXXI сесії Генеральної Асамблеї ООН як найважливіше і термінове. Радянський Союз подав також Проект договору, основою якого є зобов'язання всіх учасників договору відмовитися від застосування сили або погрози силою в міжнародних відносинах. З метою виключення можливості переростання локальних конфліктів у світові війни, в п. 2 ст. 1 Проекту передбачено зобов'язання сторін «не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-які держави до застосування сили або погрози силою». Проект не допускає ніяких виправдань агресії.

Результати обговорення радянського проекту на XXXI сесії Генеральної Асамблеї ООН свідчать, що переважна більшість держав підтримує цю ініціативу. XXXII сесія продовжила це обговорення. Зараз працює спеціальний комітет по виробленню остаточного тексту Всесвітнього договору про незастосування сили в міжнародних відносинах.

Принцип незастосування сили не суперечить і не відкидає права держави на індивідуальну чи колективну оборону, на відсіч агресії чи ліквідацію її наслідків. Він охоплює лише міждержавні відносини, не зачіпаючи суверенного права народів на боротьбу за своє соціальне і національне визволення.

Принцип непорушності кордонів

Прагнення переділу світу було причиною більшості політичних криз і воєнних конфліктів періоду імперіалізму, в тому числі й двох світових воєн. «Світове панування»,— зазначав В. І. Ленін,— є, кажучи коротко, зміст імперіалістської політики, продовження якої являє собою імперіалістська війна¹.

Старе міжнародне право не містило норм, які забороняли б проведення політики загарбань і воєнного насильства щодо народів Азії, Африки, Латинської Америки. Так звані «нецивілізовані» народи виключались в сфери його дії. Завоювання визначалося як «природна юридична дія»². Територіальну сферу дії міжнародно-правових норм визначала так звана «європоцентристська» концепція, яка обґрунтовувала право європейських держав панувати в інших районах світу.

¹ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 30, с. 82.

² Див.: Лист Ф. Международное право в систематическом изложении. Юрьев, 1917, с. 210.

Як зазначалося вище, вимогу засудження загарбницьких війн і анексії чужих земель як найбільшого злочину проти людства вперше було проголошено в ленінському Декреті про мир. Від того часу Радянська держава в своїх міжнародних відносинах неухильно дотримується принципів недоторканності кордонів і цілісності території будь-якої держави. Широка підтримка зовнішньополітичних принципів Жовтневої революції світовою демократичною думкою не дозволила імперіалістам Антанти відкрито перекроїти політичну карту світу, як вони робили це раніше. У договори, підписані на Паризькій мирній конференції (1919—1920 рр.), було включено положення, які передбачали проведення плебісцитів у питанні про державну приналежність території. Поділ між переможцями колишніх німецьких колоній і турецьких володінь був закамфльований мандатною системою. До Статуту Ліги Націй було включено статтю про обов'язок членів Ліги поважати і оберігати від будь-якого зовнішнього нападу територіальну цілісність і політичну незалежність всіх членів Ліги.

Проте відсутність у Статуті Ліги Націй вказівок на будь-які гарантії недоторканності кордонів і цілісності державної території перетворювали ці принципи на просту формальність. Недолік цей не був усунений ні наступними рішеннями Ліги, ні діяльністю її членів поза межами цієї організації. Отже, хоч принцип недоторканності кордонів у Статуті Ліги Націй і був сформульований, однак Німеччина не захотіла його дотримуватися, а Великобританія і Франція — захищати. Приспані антикомуністичними виступами Гітлера та інших фашистських бонз, керівники Англії, Франції і США не заважали Німеччині, Італії і Японії методами прямої або злегка замаскованої анексії ще до початку другої світової війни прибрати до рук великі території і цілі держави в Європі, Азії, Африці. Протягом шести років другої світової війни гітлерівська Німеччина створювала «новий порядок» у Європі, змітаючи історичні кордони і винищуючи мирне населення. Те саме робила Японія, наводячи «новий порядок» на великому східноазіатському просторі.

Та агресорів чекала неминуча поразка. Провідна роль Радянського Союзу, його вирішальний вклад в справу перемоги над гітлерівською Німеччиною і мілітаристською Японією створили сприятливі умови для перемоги народно-демократичних революцій у ряді країн Європи

та Азії і утворення світової системи соціалізму. Відтоді капіталізм перестав бути домінуючою силою. Закономірності світового розвитку дедалі більше визначає світова соціалістична система, у якій провідну роль відіграє великий Радянський Союз, який від часу свого виникнення послідовно і наполегливо боровся і бореться за закріплення принципів непорушності кордонів і територіальної цілісності в яasnих і чітких виразах, що виключали б будь-які лазівки для реваншистських прагнень нового переділу територій.

Найважливіший документ післявоєнного врегулювання — Статут ООН — закріпив принцип територіальної недоторканності держав (п. 4 ст. 2) в ролі *складової частини принципу ненападу*. Він безпосередньо впливає також з інших положень Статуту: п. 1 ст. 2 — принцип суверенної рівності членів ООН, п. 3 ст. 2 — мирне розв'язання спорів та ін. Саме сукупність принципів і норм статуту ООН, які ставлять поза законом будь-яке посягання на непорушність державних кордонів (перш за все — збройну агресію), надала справді юридичної сили принципу територіальної недоторканності в сучасному міжнародному праві.

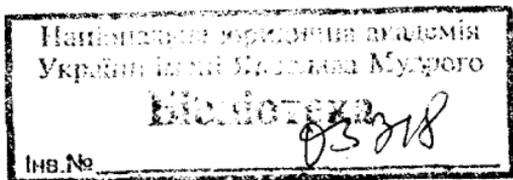
У прийнятій в липні 1966 р. Декларації Організації Варшавського Договору ставлення країн соціалістичної співдружності до принципу непорушності кордонів виражене чітко й конкретно: «Непорушність кордонів — основа міцного миру в Європі». З метою зміцнення цієї основи, особливо в зв'язку з реваншистськими прагненнями деяких впливових політичних сил ФРН, Радянський Союз та інші соціалістичні держави домоглися міжнародно-правового закріплення цього принципу в Договорі між СРСР і ФРН від 12 серпня 1970 р. (ст. 3), Договорі між ПНР і ФРН від 7 грудня 1970 р. (ст. 1), Договорі про основи відносин між НДР і ФРН від 21 грудня 1972 р. (ст. 2, 3), Договорі про взаємовідносини між ЧССР і ФРН від 11 грудня 1973 р. (ст. 1,4)¹. СРСР і ФРН, зокрема, заявили у ст. 3 Договору від 12 серпня 1970 р., що розглядають як непорушні нині і в майбутньому кордони всіх держав у Європі, як вони проходили на день підписання Договору, в тому числі лінію Одер—

¹ Див.: Тексти договорів. — Советский ежегодник международного права, 1974, с. 358—363.

Нейсе, що є західним кордоном Польської Народної Республіки, і кордон між Федеративною Республікою Німеччини і Німецькою Демократичною Республікою.

Підписання вищезгаданих договорів завдало відчутного удару реваншистським силам ФРН. Та справді універсальне значення принципові непорушності кордонів забезпечив Заключний акт наради з питань безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. Його формулювання не залишають місця для сумнівів і двозначностей: держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так само, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися і зараз, і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони. Вони будуть відповідно утримуватися від будь-яких вимог або дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці.

Аналіз чинних нині двосторонніх і багатосторонніх договорів і угод дає підстави для висновку про те, що загально визнаний принцип сучасного міжнародного права — принцип непорушності кордонів містить, *по-перше*, визнання існуючих державних кордонів і відмову від територіальних претензій в майбутньому; *по-друге*, заборону застосування сили або погрози силою для розв'язання територіальних спорів (з метою зміни існуючих кордонів); *по-третє*, забороняє поширювати державний суверенітет на відкрите море, морське дно за межами континентального шельфу, космічний простір або небесні тіла. Нове співвідношення сил на міжнародній арені дозволяє забезпечити цьому принципові ефективний захист. Одним з видів цього захисту є створення міжнародних організацій та акції країн соціалістичної співдружності, зокрема, укладення двосторонніх і багатосторонніх договорів та угод між ними. Так, за договором про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і НДР, підписаним у Москві 7 жовтня 1975 р., сторони-учасниці зобов'язалися розглядати непорушність державних кордонів у Європі як найголовнішу передумову європейської безпеки. При цьому вони висловили тверду рішучість спільно і в союзі з іншими державами — учасницями Варшавського Договору забезпечувати недоторканність кордонів держав-учасниць договору, як вони склалися внаслідок другої світової війни і післявоєнного розвитку (ст. 6). Сторони зобов'язалися також докладати

спільних зусиль для протидії будь-яким проявам реваншизму і мілітаризму, добиватися беззастережного виконання договорів, укладених з метою зміцнення європейської безпеки.

Обстоюючи принцип непорушності кордонів, Радянський Союз знову і знову виявляє глибоку заінтересованість щодо його закріплення в універсальних міжнародних актах. Радянський уряд виходить з того, що питання про принцип непорушності кордонів якнайтісніше пов'язане з проблемою війни і миру і що неприпустимо забувати ту фатальну роль, яку відіграє питання про кордони при розв'язанні воєнних конфліктів. Щоб не допустити повторення трагедій минулого, є лише один шлях — якнайсуворіше додержання усіма державами принципу непорушності кордонів.

Принцип територіальної цілісності держав

Принцип непорушності кордонів тісно пов'язаний з принципом територіальної цілісності держав, проте це — різні принципи сучасного міжнародного права. Посягання на територію іншої держави не обов'язково ведуть до порушення її цілісності — поділу або загарбання. Наприклад, незаконний захід воєнних кораблів у внутрішні чи територіальні води іншої країни, польоти літаків над чужою територією безумовно порушують принцип непорушності кордонів, але не обов'язково означають посягання на цілісність державної території. Наприклад, Радянський уряд у ноті від 12 березня 1964 р. з приводу вторгнення американського реактивного винищувача в повітряний простір НДР звертав увагу уряду США на небезпечні дії американських військових властей, які *порушили недоторканність кордонів цієї країни*. Що ж до спроб НАТО нав'язати розкол Республіці Кіпр, то по суті своїй це є *порушенням територіальної цілісності суверенної держави*. У Підсумковому документі Берлінської конференції комуністичних і робітничих партій Європи — «За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес в Європі», прийнятому 30 червня 1976 р., записано вимогу негайного виконання резолюцій ООН по Кіпру, які передбачають повагу незалежності й суверенітету, *територіальної цілісності Республіки Кіпр*, а також мирне розв'язання кіпрської проблеми шляхом радикальних

і конструктивних переговорів між обома кіпрськими общинами під егідою Організації Об'єднаних Націй¹.

Як *неповагу територіальної цілісності* слід розглядати будь-які дії, спрямовані проти політичної незалежності і єдності іншої держави — від застосування сили і погрози силою до заохочення сепаратистських рухів, рваншистських земляцтв тощо. *Грубим порушенням принципу територіальної цілісності* є пред'явлення територіальних претензій щодо земель, державна приналежність яких урегульована міжнародними угодами. Саме так кваліфікуються, наприклад, у Заяві Радянського уряду від 13 червня 1969 р. територіальні претензії Китайської Народної Республіки до сусідніх країн², заява і дії уряду Сомалі, який пред'явив територіальні претензії Ефіопії³, Кенії, Джібуті.

Суттєвим моментом принципу територіальної цілісності держав є *вимога невизнання законності окупації і придбання територій, проведених з допомогою прямих і непрямих заходів застосування сили на порушення міжнародного права або погрози здійснення цих заходів*. Щодо подібних випадків універсальним міжнародним актом є резолюція Ради Безпеки від 22 листопада 1967., у якій йдеться про *незаконність придбання чужих територій шляхом війни* і, зокрема, висувається вимога виведення ізраїльських військ з окупованих територій арабських країн і *встановлення справедливого миру на Близькому Сході*. Принцип взаємної поваги територіальної цілісності і суверенітету закріплений у багатьох інших авторитетних міжнародно-правових документах, зокрема в Декларації про сприяння загальному миру і співробітництву, одноголосно схваленій Бандунзькою конференцією 29 держав Азії і Африки в 1955 р., в Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва в Європі та ін.

Принцип мирного врегулювання спорів

Необхідною умовою реалізації принципу мирного співіснування є *мирне розв'язання* всіх невирішених спорів і незгод між державами. Зрозуміло, мирне співісну-

¹ Див.: Конференция коммунистических и рабочих партий Европы. Берлин, 29—30 июня 1976 года. М., 1977, с. 27.

² Див.: Правда, 1969, 14 июня.

³ Див.: там же, 1978, 21 янв.

вання держав не означає усунення суперечностей між ними. Ці суперечності неминучі для динамічних міжнародних відносин сучасної епохи. Та оскільки міжнародне право забороняє війну як засіб вирішення міждержавних спорів, країни, які сперечаються, можуть вибрати не між війною і мирними засобами, а вибрати *один з мирних засобів*.

Розуміючи значення принципу мирного врегулювання спорів для справи мирного співіснування, Радянський Союз взяв найактивнішу участь у розробленні цього принципу і включенні його до найважливіших міжнародно-правових актів, таких, зокрема, як Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, прийнята на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН, і Декларація принципів, внесена до Заключного акту наради з питань безпеки і співробітництва в Європі.

Принцип мирного врегулювання спорів означає, що вони повинні розв'язуватися *тільки* мирними засобами. Та неправильно уявляти цей принцип просто як зворотний бік принципу незастосування сили. Міждержавні відносини, побудовані на принципі мирного співіснування, передбачають *не просто відсутність війни, а стабільну структуру мирних міжнародних зв'язків, яка включає і розвинуту систему мирного розв'язання спорів*. Щоб «жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди» (Устав ООН, Преамбула), держави повинні не тільки утримуватися від застосування сили, а й *активно прагнути швидкого і справедливого розв'язання своїх незгод за допомогою мирних засобів*.

Отже, принцип мирного врегулювання спорів включає в себе обов'язок сторін:

— не вдаватися до сили як до засобу розв'язання спору;

— утримуватися від будь-яких дій, що можуть поставити під загрозу підтримання міжнародного миру й безпеки;

— докладати всіх зусиль до того, щоб за короткий строк дійти справедливого рішення, оснований на міжнародному праві.

Практика відносин між державами виробила різні *засоби мирного розв'язання спорів*. Перелік їх містить такий важливий міжнародно-правовий документ сучасності, як Статут ООН (п. 1 ст. 33). Це: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд,

звернення до регіональних органів і угод або інші мирні засоби за вибором сторін. Цей перелік не можна вважати вичерпним, що підтверджує й саме формулювання Статуту: «...або іншими мирними засобами за своїм вибором».

Найважливіші міжнародно-правові акти, закріплюючи принцип мирного розв'язання спорів, поряд з обов'язком держав користуватися виключно мирними засобами, надають їм *право вільно, на свій розсуд, вибрати будь-який з мирних засобів*, дійшовши загальної згоди. Будь-якої ієрархії засобів або певної черговості у зверненні до них при регулюванні конкретного спору міжнародне право не визначає. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. проголошує *рівне право* учасників спору вільно вибрати один із засобів мирного врегулювання. При цьому держави мають право погоджувати засіб урегулювання не тільки наявних спорів, а й тих, які можуть виникнути в майбутньому. Правильний вибір мирного засобу розв'язання спору є важливою умовою його *справедливого* вирішення на основі міжнародного права, *несправедливість* може викликати в майбутньому конфлікти.

Статут ООН розрізняє спори, які *не містять* загрози міжнародному мирові, і спори, продовження яких *створило або може створити* таку загрозу. В першому випадку Рада Безпеки може робити рекомендації з метою мирного розв'язання спорів *тільки на прохання сторін*, які сперечаються, у другому — Рада має право *за власною ініціативою* рекомендувати процедуру або методи врегулювання. Але в жодному з цих випадків Рада Безпеки *не має права* давати обов'язкові накази про вирішення спору по суті, якщо про це не просять самі учасники спору. Спори, породжені складністю сучасних міжнародних відносин, *можуть і повинні розв'язуватися мирними методами* на основі принципів міжнародного права і врахування інтересів сторін.

Принцип невтручання у внутрішні справи

Цей принцип зобов'язує держави утримуватися від будь-яких дій, що являють собою втручання у внутрішні справи інших держав. Він служить одним із засобів забезпечення суверенітету і незалежності учасників міжнародної спілки.

Принцип невтручання існував ще в дожовтневому міжнародному праві. Та використання його було обмеженим: у багатьох випадках буржуазне право допускало втручання у внутрішні справи інших держав аж до збройної інтервенції включно. Часто це робилося під приводом «захисту своїх підданих». Крім того, принцип невтручання діяв тільки у відносинах між так званими «цивілізованими» державами. Численні інтервенції, втручання в справи «нецивілізованих» країн, в яких проживала більша частина населення землі, старим міжнародним правом санкціонувалися.

Становлення принципу невтручання в його сучасному розумінні відбувалося вже після Великої Жовтневої соціалістичної революції в основному під впливом зовнішньополітичної діяльності Радянської держави. Такі важливі вимоги, як поширення дії цього принципу на всі держави і народи, заборона втручання не тільки в воєнній, а й економічній, політичній та інших формах, утвердилися в міжнародному праві завдяки принциповій політиці СРСР, який завжди виступав за суворе дотримання принципу невтручання у внутрішні справи інших держав і народів.

Коли в 1920—1921 рр. почали налагоджуватися договірні відносини з іншими країнами, Радянська держава послідовно боролася за перетворення принципу невтручання, який набув нового, демократичного змісту, на міжнародно-правову норму шляхом утвердження і розвитку його в договорах та угодах з багатьма державами світу. Вона рішуче відкинула також будь-які спроби втручання в її власні внутрішні справи. Характерний факт: при підготовці Генуезької конференції народний комісар закордонних справ Г. В. Чичерін звернувся до В. І. Леніна з пропозицією поступитися вимогам американців і допустити певну кількість експлуататорських елементів у Ради в обмін на вигідні торговельні пропозиції. В. І. Ленін рішуче відхилив цю пропозицію, вважаючи *неприпустимим* щонайменше іноземне втручання у вирішення питань про порядок формування державних органів нашої країни¹.

Повне міжнародне визнання принцип невтручання дістав уже після другої світової війни. Основними документами, які утверджують принцип невтручання в міжна-

¹ Див.: Труш М. И. Внешнеполитическая деятельность В. И. Ленина. 1921—1923. М., 1967, с. 47.

родних відносинах, є Статут ООН, Декларація про недопустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності й суверенітету 1965 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. і Заключний акт наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Принцип невтручання передбачає, зокрема, що ці положення не перешкоджають прийняттю ООН заходів по підтримці міжнародного миру й безпеки, бо вони не вважаються втручанням у внутрішні справи держав.

Принцип невтручання забороняє зовнішнє втручання не лише шляхом застосування сили. У Декларації про принципи міжнародного культурного співробітництва 1966 р. та в ряді інших резолюцій ООН закріплено такий важливий елемент цього принципу, як *недопустимість втручання шляхом ведення «психологічної війни» або здійснення «культурної експансії для підривання культури іншої країни»*.

Принцип поважання прав людини і основних свобод

Виступаючи на Всесвітньому конгресі миролюбних сил у жовтні 1973 р., Л. І. Брежнев сказав: «Наша революція, перемога соціалізму в нашій країні не тільки проголосили, а й реально забезпечили права трудящої людини будь-якої національності, права мільйонних мас трудящих — так, як цього не зміг зробити капіталізм у жодній країні світу»¹. Нова Конституція СРСР відображає процес дальшого розширення і поглиблення соціалістичної демократії. Текст її пройнятий духом найважливіших положень міжнародно-правових актів про права людини, таких, як розроблені і прийняті в рамках ООН Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародні пакти про права людини (1966 р.), Конвенції про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього (1948 р.), про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.), про політичні права жінок (1952 р.), про ліквідацію дискримінації жінок (1967 р.) та ін. Слід зазначити, при цьому, що права і свободи особи сформульовані в Радянській Конституції повніше, ніж у Пактах про права людини, і забезпечені відповідними матеріальними гарантіями. В цьому неважко переконатися, порівнявши положення Конституції СРСР з відповідними положеннями міжнародно-право-

¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 4, К., 1974, с. 317.

вих актів. Так, Пакт про економічні, соціальні і культурні права людини лише говорить про зобов'язання держав «вжити необхідних кроків до забезпечення права на труд», тоді як громадяни СРСР ось уже 50 років не знають, що таке безробіття. Право кожного громадянина СРСР на працю доповнено у новій Конституції гарантованою можливістю вибору професії і роботи відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти. Кожному громадянину гарантується також оплата за працю відповідно до її кількості та якості.

Далі. Якщо Пакт про економічні, соціальні і культурні права людини передбачає право лише на безплатну початкову освіту з поступовим введенням безплатної вищої освіти, то ст. 45 Конституції СРСР проголошує загальну обов'язкову середню освіту молоді і безплатність усіх видів освіти, можливість навчання в школі рідною мовою, безплатну видачу шкільних підручників і цілий ряд інших пільг учням і студентам.

Конституція СРСР гарантує громадянам право на охорону здоров'я, право на безплатну кваліфіковану медичну допомогу (ст. 42), право на матеріальне забезпечення в старості, на випадок хвороби, повної або часткової втрати працездатності, а також втрати годувальника (гарантоване соціальним страхуванням і здійснюване тільки за рахунок держави — ст. 43); право на житло, забезпечене дальшим розширенням житлового будівництва, сприянням кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, невисокою квартирною платою, справедливим розподілом житла під громадським контролем (ст. 44).

Нова Конституція СРСР значно розширила перелік громадянсько-політичних прав і свобод радянських людей, закріпила свободи слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, закріпила рівність усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, раси і національності, статі і мови, релігійних переконань. Пропаганду расової і національної нерівності оголошено злочином. Конституція проголошує право радянських громадян брати участь в управлінні державними і громадськими справами і встановлює конкретні форми цієї участі.

Права людини, проголошені Основним Законом нашої держави, реалізуються у практиці комуністичного будівництва в нашій країні. Найважливішою гарантією їх виконання є соціалістичний суспільний лад.

Законодавство капіталістичних країн надає громадянам значно вужче коло прав і свобод, яке, в основному, зводиться лише до громадянських і політичних прав. Що ж до тих часткових поступок в галузі соціальних і економічних прав, які внесено до законодавства під тиском широких мас трудящих, то на практиці вони майже не реалізуються. Чого варте, наприклад, проголошене законодавством деяких капіталістичних країн право на працю, коли кількість безробітних тільки в найрозвинутіших буржуазних державах сягає нині 18 мільйонів чоловік! Не дивно тому, що буржуазні вчені й державні діячі говорять, як правило, лише про громадянські і політичні права, а соціально-економічні відносять до розряду «вигаданих», «штучних». Тим часом кожному зрозуміло, що без реалізації соціальних і економічних прав проголошення прав громадянсько-політичних перетворюється на пусту балаканину. Знущанням з людини звучить проголошення повноправним, вільним громадянином безробітного, який мешкає в нетрях міста, позбавлений засобів до існування і медичної допомоги.

Навіть ті куці права і свободи, що про них згадує законодавство буржуазних держав, грубо зневажаються на практиці. Чим як не цілковитим нехтуванням прав людини є тортури ув'язнених, до яких вдаються англійські військово-поліцейські сили в Ольстері? Європейський суд захисту прав людини в Страсбурзі аж після шести років «розслідувань» спромігся визнати Великобританію винною в «нелюдському і принизливому» поводженні з ув'язненими, не наважившись кваліфікувати як тортури такі методи катування, як позбавлення сну, води, їжі, тривалі шумові подразнення і т. ін. Суд не зажадав покарання винуватців катувань і навіть не кваліфікував як порушення прав людини ув'язнення людей без слідства і суду.

Постійно порушуються права людини в США, де мільйони «кольорових» скніють, зазнаючи сповна страхіть расової дискримінації. До цього часу не надали незалежності ряду своїх колоній і залежних територій в різних частинах земної кулі США, Англія і Франція. Незважаючи на протести світової громадськості і відповідні рішення ООН, ряд найбільших країн Заходу підтримують расистський режим на Півдні Африки, де апартеїд і расова дискримінація досягли свого апогею.

Намагаючись відвернути увагу народів капіталістичних країн від кричущих порушень політичних і громадян-

ських прав, буржуазна пропаганда здіймає галас з приводу вигаданого нею ж «порушення прав людини у країнах соціалізму». При цьому вона вкрай звужує поняття прав людини, підтасовуючи його під потреби своєї зовнішньої політики і зводячи їх в основному до «вільного потоку людей, ідей і інформацій». На практиці це означає вимогу безперешкодного виїзду з Радянського Союзу для першого-ліпшого з бажаючих, без врахування державних інтересів СРСР, і зняття будь-яких обмежень щодо поширення буржуазної ідеології в нашій країні. Під виглядом «захисту прав людини» представники антикомунізму намагаються створити умови для ідеологічного втручання в наші внутрішні справи.

Звичайно, Радянська держава не допустить будь-яких зазіхань на свій суверенітет і незалежність. Та охорона власного суверенітету аж ніяк не може бути перешкодою для добросусідських контактів, культурного і наукового співробітництва, торговельних зв'язків. Це лише захист соціалістичного суспільного і державного ладу, соціалістичної ідеології від спроб втручання. Таке поєднання принципів захисту прав людини і поважання суверенітету прямо впливає із змісту Міжнародних пактів про права людини 1966 р., де передбачено, що права ці не можуть бути обмежені інакше, ніж «законом, необхідним для охорони державної безпеки, громадського порядку...»¹.

Радянське законодавство виходить з того, що обсяг прав людини, їх реальний зміст і гарантії здійснення визначаються, перш за все, особливостями соціально-економічного ладу держав і є різним у різних країнах. Наявність міжнародно-правових норм, які регулюють сферу захисту прав людини, не означає, що ця сфера перестала бути, в основному, внутрішньою справою держави. Міжнародно-правові акти стосуються прав держав, а не індивідуумів. Їх суть — фіксація в міжнародних масштабах *добровільного зобов'язання держав надавати права громадянам*. Звідси зрозуміло, що реалізація прав людини визначається в цілому соціально-економічним ладом держав. Нова Конституція СРСР, закріплюючи завоювання нашого народу, проголошує і гарантує *високий рівень прав і свобод*, які має за соціалізму кожна людина.

¹ Тункин Г. И. Теория международного права. М., 1970, с. 93—94.

Принцип рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею

За цим принципом всі народи мають право вільно, без втручання ззовні визначати свій внутрішній і зовнішній політичний статус і здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток. Право народу визначати свій внутрішній політичний статус означає *свободу вибору без втручання ззовні форми управління, суспільного і державного ладу, свободу заміни старої соціально-економічної системи новою, свободу вибору шляхів і засобів здійснення таких перетворень, включаючи мирний шлях, шлях збройної боротьби або поєднання цих форм залежно від конкретних умов країни.*

Право народу визначати свій зовнішньополітичний статус означає *право на створення самостійної держави, приєднання до іншої держави або об'єднання з нею.* Здійснення цих прав і свобод залежить тільки від конкретно-історичних умов — за висловленою волею і бажанням даного народу.

Єдність зовнішньої і внутрішньої сторін права народів розпоряджатися своєю долею зумовлена тим, що це право є вираженням *неподільного національного суверенітету.* Позбавлення народу хоча б частини його суверенних прав означає порушення суверенітету в цілому. Кожна держава *зобов'язана поважати* це право, і ніякі посилення на недостатню політичну, економічну підготовленість або недостатню підготовленість в галузі освіти не повинні використовуватися як стримуючий момент при наданні незалежності.

Підкорення інших народів і колоніальна експлуатація є також *прямым порушенням принципу самовизначення і позбавленням основних прав людини,* оскільки права окремого індивідуума не можуть бути здійснені, поки весь народ ефективно не реалізував право розпоряджатися своєю долею. Саме тому ідентична розгорнута формула права народів на самовизначення включена як стаття перша до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права ¹.

Слід зазначити, що хоча в різних документах щодо однієї і тієї ж самої думки вжито дещо різних термінів

¹ Див.: Советский ежегодник международного права. М., 1974, с. 380, 392.

(«рівноправність і самовизначення народів» — у Статуті ООН, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Міжнародних пактах про права людини 1966 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та «принципи рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею» — в Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.), співставлення розгорнутих формулювань цих принципів у названих документах дає підстави стверджувати, що обидва вони по суті ідентичні. Та, на наш погляд, формула «рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею» більшою мірою відображає сучасні конкретно-історичні умови здійснення права народів на самовизначення, коли процес створення самостійних держав замість колишніх колоній і напівколоній практично завершений і боротьба за національне визволення у багатьох країнах почала переростати в боротьбу проти експлуататорських відносин, як феодальних, так і капіталістичних. Що ж до терміна «право народів розпоряджатися своєю долею», то він робить акцент на праві народів на визволення не лише від колоніального й національного гноблення, а й від гніту соціального. Кожна держава повинна утримуватися від будь-яких насильствених дій, які перешкоджають реалізації права народів вільно розпоряджатися своєю долею.

З цими положеннями сучасного міжнародного права несумісні дії імперіалістичних держав, які подають економічну, військову та іншу допомогу расистському режимові ПАР, що незаконно окупувала територію Намібії і використовує насильствені заходи з метою перешкодити її народові здійснити право на самовизначення.

Зухвалим зневажанням і прямим порушенням міжнародних норм є політика Ізраїлю і Сполучених Штатів Америки, які намагаються усунути Організацію визволення Палестини від участі в урегулюванні близькосхідного конфлікту, перешкодити методами насильства здійсненню права арабського народу Палестини на рівноправність і самовизначення, підтвердженого в ряді авторитетних рішень.

Імперіалістичні держави намагаються тиснути в потрібному їм напрямі і на великі європейські держави. Саме до цього розряду акцій належить заява державного департаменту США (січень 1978 р.), пройнята «занепокоєнням» можливою участю комуністів в урядах країн

Західної Європи, зокрема в Італії та Франції, розцінена в політичних колах цих країн як така, що нібито йде врозріз із положеннями Заключного акта наради з питань безпеки і співробітництва в Європі про право народів самим визначати свою долю, внутрішній лад і політику.

Поважання права кожного народу на вільний вибір шляху розвитку — непорушний принцип ленінської зовнішньої політики Радянської держави. У працях В. І. Леніна, в перших декретах Радянської Росії самовизначення розглядається як право *кожної* нації, *кожної* народності «без жодного винятку, і в Європі, і в колоніях...»¹. У березні 1922 р., готуючи матеріали до Генуезької конференції, Г. В. Чичерін у листі до В. І. Леніна сформулював радянські пропозиції, які дістали цілковите схвалення Володимира Ілліча. «Наша міжнародна програма, — говорилося в цьому листі, — повинна вводити в міжнародну схему всі пригноблені колоніальні народи... Новизна нашої міжнародної схеми повинна полягати в тому, щоб негритянські, як і інші колоніальні народи,

брали участь на однакових засадах з європейськими народами в конференціях і комісіях і мали право не допускати втручання у своє внутрішнє життя»².

Вже перші міжнародні акції Радянського уряду, розроблені під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, мали величезний вплив на народи Сходу. Вони показали всьому світові принципові відмінності зовнішньої політики нашої країни від політики імперіалізму і заклали той зовнішньополітичний фундамент, на базі якого стало можливим загальне визнання принципу самовизначення як принципу сучасного міжнародного права. Загальне визнання цього принципу створює більш сприятливі умови для соціального прогресу і революційних перетворень світу. Кубинська революція переконливо довела, що в наш час, коли співвідношення сил на міжнародній арені змінилося на користь соціалізму, народ навіть невеликої країни, розташованої в безпосередній близькості від найбільшої імперіалістичної держави, може добитися повного національного визволення і успішно здійснювати корінні соціальні перетворення.

¹ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 34, с. 220.

² Там же, т. 45, с. 33.

В свою чергу підтримка з боку країн соціалістичної співдружності і перш за все Радянського Союзу і Куби зробила можливим завоювання і зміцнення незалежності народом Анголи. Перемогу над силами внутрішньої реакції і зовнішніми імперіалістичними силами одержали народи Індокитаю. Здійснюючи своє право на самовизначення, народи Північного і Південного В'єтнаму 2 липня 1976 р. з'єдналися в єдину державу — Соціалістичну Республіку В'єтнам. Незалежність і єдність створили тут умови для побудови соціалізму. Повалено фашистські режими в Греції та Португалії. З поваленням у 1976 р. франкістського режиму в Іспанії припинила своє існування остання фашистська держава в Європі.

Народ кожної держави, і тільки він, підкреслив на нараді в Хельсінкі Л. І. Брежнев, має суверенне право вирішувати свої внутрішні справи, встановлювати свої внутрішні закони¹. Підтримка народів, які борються за своє національне і соціальне визволення, сприяння зміцненню самостійності країн, що розвиваються, охорона їхнього національного суверенітету від посягань зовнішніх експансіоністських сил, сприяння економічному і соціальному прогресові народів незмінно залишаються в числі найважливіших, заповіданих великим Леніним принципів радянської зовнішньої політики.

Принцип співробітництва між державами

Мирне співіснування держав з різним соціально-економічним ладом означає не просто відсутність воєн між ними, а й *обов'язок співробітничати* в різних галузях міжнародних відносин з метою підтримки міжнародного миру й безпеки, сприяння міжнародній економічній стабільності і прогресові. Статут зобов'язує держави — члени ООН співробітничати між собою і Організацією Об'єднаних Націй насамперед у *сфері підтримки миру й безпеки*. Йдеться про співробітництво з метою мирного врегулювання міжнародних спорів (розд. VI), здійснення колективних дій щодо відвернення загрози мирові, порушень миру і актів агресії (розд. VII), заходи по роззброєнню (ст. 11). Радянський Союз та інші соціалістичні країни надають великого значення цій сфері співробітництва. Ст. 2 Варшавського Договору проголошує готовність сторін, які домовляються, брати участь (в дусі обо-

¹ Див.: *Брежнев Л. І. Ленінським курсом*, т. 5. К., 1976, с. 330.

в'язкового співробітництва) в усіх міжнародних діях, які мають мету забезпечити міжнародний мир і безпеку, і повністю віддавати всі свої сили для здійснення цих цілей.

Співробітництво з метою підтримки миру — характерна риса договорів нашої країни і з тими державами, з якими у нас немає союзницьких відносин. Наприклад, у документі «Основи взаємовідносин між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки» сторони заявили, що на них лежить особливий обов'язок робити все від них залежне, щоб не виникало конфліктів і ситуацій, які можуть посилити міжнародне напруження¹. «Принципи співробітництва між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Францією» також передбачають, що співробітництво в політичній галузі буде, зокрема, виражатися у здійсненні відповідальності обох країн у світі, відповідальності як постійних членів Ради Безпеки ООН, відповідальності в Європі, яка випливає з наслідків другої світової війни².

Принцип міжнародного співробітництва визначає також обов'язок держав співробітничати в *економічній, соціальній, культурній, технічній і в галузі торгівлі*, в заохоченні й розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови, віросповідання тощо.

Мирне співіснування між соціалістичними і капіталістичними країнами не означає припинення ідеологічного протиборства між ними. Економічне змагання — вирішальна сфера цього протиборства. Проте це не виключає, а, навпаки, передбачає економічне співробітництво між соціалістичними і капіталістичними країнами на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права.

Найважливішим правом на забезпечення розвитку міжнародного економічного співробітництва є *принцип недискримінації, надання режиму найбільшого сприяння*. Дискримінаційні заходи в галузі зовнішньої торгівлі та інших економічних відносин використовувалися імперіалістичними державами як метод втручання у внутрішні справи нашої країни з перших днів існування Радянської держави. Після другої світової війни натхненниками політики

¹ Див.: Во имя мира на земле. Советский Союз в борьбе за мир и сотрудничество народов. т. 1. М., 1977, с. 163.

² Див.: там же, с. 86.

торговельно-економічної дискримінації щодо нашої та інших соціалістичних країн стали США. Для координації дискримінаційної політики в рамках НАТО був організований спеціальний комітет (КОКОМ), який розробив списки товарів, заборонених для експорту в соціалістичні країни. Що ж до експорту в інші держави, то він, як правило, не зазнавав обмежень. Ще й досі США та інші імперіалістичні держави застосовують щодо соціалістичних країн дискримінаційні кількісні обмеження, ліцензійні системи, експортні ембарго тощо. На товари з соціалістичних країн в США та країнах Західної Європи встановлено високі мита. Поряд з відкритою, визначеною законами та інструкцією, дискримінацією ці держави вдаються до адміністративних заходів, що мають ту саму мету: зволікання ліцензій на імпорту, затримки при проведенні митної очистки, навмисні ускладнення при оформленні в'їзних віз для інженерів, працівників торгівлі тощо. Дискримінаційним фактором є також діяльність замкнених економічних угруповань західних країн, зокрема і особливо Європейського Економічного Товариства (ЄЕТ). Навіть після здійснення окремих заходів щодо «лібералізації» торговельно-економічних обмежень для соціалістичних країн в рамках ЄЕТ для країн Східної Європи зберігається ліцензування для тарифних позицій, які становлять особливий експортний інтерес для цих країн. Тривають і так звані «стратегічні заборони» експорту товарів у країни соціалізму. Прикладом неприхованої дискримінації є встановлення країнами «Спільного ринку» додаткових зборів і податків на продовольчі товари, які ввозяться з соціалістичних країн або вироблені там.

Країни соціалізму, беззастережно виконуючи принцип міжнародного співробітництва, розширюють на взаємовигідній і рівноправній основі економічне співробітництво з іншими державами. У червні 1976 р. XXXI сесія РЕВ внесла пропозицію про скликання загальноєвропейських конгресів в галузі охорони навколишнього середовища, розвитку транспорту й енергетики. Внесено також пропозиції про укладення між РЕВ і країнами — членами РЕВ, з одного боку, та ЄЕТ і країнами — членами ЄЕТ, — з другого, угоди про основи взаємовідносин з метою створення сприятливих умов для *рівноправного і взаємовигідного економічного співробітництва*. Здійснення цих пропозицій, без сумніву, могло б стати позитивним вкладом у справу розвитку торговельно-економічного співро-

бітництва і сприяло б матеріалізації розрядки і зміцненню миру в Європі в дусі домовленостей у Хельсінкі. Радикальні заходи щодо усунення дискримінації і нерівноправності в міжнародних економічних відносинах запропоновано в Заяві Радянського уряду про перебудову міжнародних економічних відносин¹.

Питання перебудови міжнародних економічних відносин посідають важливе місце у зовнішньополітичній програмі СРСР, проголошеній XXV з'їздом КПРС: поставлено завдання добиватися усунення дискримінації та будь-яких штучних перешкод у міжнародній торгівлі, ліквідації всіх проявів нерівноправності, диктату, експлуатації в міжнародних економічних відносинах. Здійснюючи ці накреслення, Радянський Союз виходить з того, що це відповідатиме корінним інтересам *усіх* країн, *усіх* народів, інтересам соціально-економічного прогресу в цілому.

Важливою формою здійснення Радянським Союзом права на співробітництво є *поширення дипломатичних зв'язків*. Напередодні Великої Вітчизняної війни Радянський Союз мав дипломатичні відносини з 24 країнами. Зараз у Москві перебувають дипломатичні представництва 102 країн. У Москві розташовані також Секретаріат РЕВ, Міжнародний банк економічного співробітництва та інші міжнародні організації. СРСР має торговельні зв'язки з більш ніж 120 країнами і з такою ж кількістю країн підтримує культурні зв'язки по державній лінії. Загальна кількість міжнародних організацій, в яких бере участь Радянський Союз, становить близько 450.

Принцип співробітництва держав з різним соціальним ладом — один з основних принципів сучасного міжнародного права.

Принцип сумлінного виконання зобов'язань, що впливають із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, з укладених СРСР міжнародних договорів

Цей принцип належить до найдавніших принципів міжнародного права. Без нього неможливе саме існування міжнародного права. Як загальновизнана договірна норма принцип сумлінного виконання зобов'язань закріплений в п. 2 ст. 2 Статуту ООН, в Декларації про принци-

¹ Див.: От Хельсінки до Белграда. Советский Союз и осуществление Заключительного акта общеевропейского совещания. Документы и материалы. М., 1977, с. 169—178.

пи міжнародного права 1970 р., в Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. так визначає зміст принципу сумлінного виконання договорів: кожна держава повинна сумлінно виконувати зобов'язання, прийняті нею у відповідності із Статутом ООН. Цей пункт включає не лише договірні, а й інші міжнародні зобов'язання держави, прийняті у відповідності із Статутом ООН.

Принцип сумлінного виконання зобов'язань *не* поширюється на міжнародні договори, які за міжнародним правом визнаються недійсними. Зобов'язання, які випливають з агресії, колоніального панування або нерівності між державами, також *не входять* в сферу дії цього принципу. Тому неправомірними є вимоги імперіалістичних держав про дотримання колишніми колоніями нав'язаних їм угод. *Не є дійсними* і договори, спрямовані на неправомірне застосування сили або на вчинення дій, у боротьбі з якими повинна брати участь кожна держава¹. У той же час держава не може ухилятися від виконання взятих зобов'язань, посилаючись на своє національне законодавство або на зміну умов, за які вона сама несе відповідальність².

Термін «сумлінність» стосовно до міжнародного права треба розуміти як *необхідний мінімум такої поведінки держав на міжнародній арені, без якої немислиме їхнє співробітництво*. Принципу сумлінності слід додержуватися вже при розробці тексту договору та при його укладанні. Ст. 49 Віденської конвенції про право міжнародних договорів гласить: «Якщо держава уклала договір під впливом обманних дій другої держави, яка бере участь у переговорах, то вона має право посилатися на обман як на підставу недійсності... договору»³.

Принцип сумлінності означає *справді ефективно* здійснення взятих зобов'язань. Тільки сумлінне виконання договору дає змогу його учасникам досягти цілей, яких вони прагнули, укладаючи договір.

З перших років свого існування Радянська держава сумлінно і точно виконувала взяті на себе міжнародні

¹ Див.: Тиунов О. И. Принцип «pacta sunt servanda». — Советский ежегодник международного права, 1975, с. 112.

² Див.: Лукашук И. И. Об обязательствах из соглашения о переговорах. — Там же, 1962, с. 120.

³ Док. ООН A/Conf. 39/27 23 мая 1969 г.

зобов'язання. Характерний факт: у 1921 р. при укладенні договору з Туреччиною було домовлено про надання їй фінансової допомоги в розмірі 10 млн. крб. На початку 1922 р. нарком фінансів Г. Я. Сокольников запропонував, враховуючи важке становище країни, трохи затримати виплату не переданих ще на той час 3,5 млн. крб. Г. В. Чичерін з цього приводу писав у ЦК партії: «...Тов. Сокольников запропонував щось страхітливе, чому немає імені — порушити урочисте зобов'язання Московського договору, не заплатити в договірний термін потрібну суму... знеславити себе перед усіма народами Сходу, політично вбити». В. І. Ленін підтримав вимогу Чичеріна, і 27 лютого 1922 р. Політбюро ЦК РКП(б) ухвалило рішення про виплату Туреччині відповідної суми¹.

Виходячи з того, що додержання міжнародних зобов'язань — одна з найважливіших умов мирного співіснування, Радянська держава завжди стоїть на варті цього принципу. Вона твердо обстоює тезу про те, що в сучасних умовах може і повинна бути створена нова система міжнародних відносин, побудована на чесному і послідовному, без усякої гри і двозначних маневрів, додержанні принципів суверенітету, невтручання у внутрішні справи, неухильного виконання укладених договорів і угод².

Ст. 29 нової Конституції СРСР свідчить, що Радянський Союз — перша і поки що єдина країна в світі, яка перетворила взяте на себе в Хельсінкі політичне зобов'язання на державно-правову конституційну норму. Включення до Конституції СРСР цієї статті важливе ще й тому, що десять принципів міжнародних відносин стали конституційними принципами зовнішньої політики держави світового масштабу, а це виводить їх за межі лише європейського значення. Отже, Радянський Союз реалізував практично сформульований в Заключному акті загальноєвропейської наради намір держав-учасниць здійснювати свої відносини з усіма іншими державами в дусі принципів, викладених у Хельсінкській декларації. Зміст ст. 29 нової Конституції СРСР з усією очевидністю спростовує поширювані буржуазною пропагандою домисли про те, що Радянський Союз нібито по-різному ставиться до погоджених у Хельсінкі принципів, виділяючи деякі з них і забуваючи про інші.

¹ Див.: *Горохов И., Замятин Л., Земсков И.* Г. В. Чичерін — дипломат ленинської школи. М., 1974, с. 120.

² Див.: *Брежнев Л. І.* Ленінським курсом, т. 4, с. 262.

Прийняття нової Конституції СРСР означає також, що КПРС у повній відповідності з своїм інтернаціональним обов'язком і на основі самостійно і незалежно розробленої політичної лінії зробила ще один важливий внесок у виконання колективного заклик Берлінської конференції комуністичних і робітничих партій Європи — домагатися суворого додержання і повного втілення в життя принципів і домовленостей, які містяться в Заключному акті наради з питань безпеки і співробітництва в Європі.

РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ — СКЛАДОВА ЧАСТИНА СВІТОВОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛІЗМУ

На противагу капіталізму, який відчужує нації одна від одної, соціалізм «творить нові, вищі форми людського співжиття, коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас *всякої* національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності...»¹. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції принципи пролетарського інтернаціоналізму стали принципами державної політики першої в світі держави робітників і селян. Робітничий клас і його авангард — Комуністична партія виходять з того, що основним у взаємовідносинах трудящих різних національностей є добровільне об'єднання їх у боротьбі проти пригноблення, за соціально-економічний прогрес. В. І. Ленін писав у 1919 р., що ми хочемо *добровільного* союзу націй, такого союзу, який не допускав би щонайменшого насильства однієї нації над одною, такого союзу, який ґрунтувався б на цілковитому довір'ї, на ясному усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній згоді². Втіленням у життя принципів пролетарського інтернаціоналізму стало створення СРСР як рівноправного союзу вільних націй. Яскравим свідченням дієвості цих принципів є величезні успіхи багатонаціональної Радянської держави. Об'єднання братніх радянських республік в єдину союзну державу, підкреслюється в преамбулі нової Конституції Української РСР, примножило сили й можливості народів нашої країни у здійсненні корінних соціально-економічних перетворень, у захисті великих завоювань соціалізму. Досвід рівноправного і плідного

¹ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 26, с. 34.

² Див.: там же, т. 40, с. 41.

співробітництва союзних республік підтвердив положення марксизму-ленінізму про необхідність тісного єднання трудящих у боротьбі за соціальне і національне визволення, за мир, демократію і соціалізм.

Зовнішня політика Радянської держави також повністю відповідає і відповідає принципам пролетарського інтернаціоналізму, задовольняючи інтереси не лише радянського народу, а й інтереси пролетаріату всіх країн, усіх народів світу.

Утворення світової соціалістичної системи означало новий етап у розвитку принципів пролетарського інтернаціоналізму. Відсутність класових антагонізмів в кожній з країн соціалістичної співдружності зумовила зникнення антагонізмів і між самими цими країнами, становлення і розвиток *принципово нового типу* міжнародних політичних, економічних і культурних відносин між ними. У Декларації московської наради представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн 1957 р. проголошено, що свої взаємовідносини соціалістичні країни будують на принципах повної рівноправності, поважання територіальної цілісності, державної незалежності й суверенітету, невтручання у внутрішні справи одна одної. Це — важливі принципи, та вони не вичерпують всієї суті відносин між соціалістичними країнами. Невід'ємною частиною їхніх взаємовідносин є *братерська взаємодопомога*. В ній знаходить своє реальне виявлення принцип соціалістичного інтернаціоналізму¹.

Принцип соціалістичного інтернаціоналізму як основоположний принцип міжнародних відносин нового типу є результатом застосування принципу пролетарського інтернаціоналізму у відносинах між соціалістичними країнами. Тому принцип соціалістичного інтернаціоналізму означає, перш за все, *єдність соціалістичних держав у класовій боротьбі між соціалізмом і капіталізмом*, що становить основний зміст сучасних міжнародних відносин. Найважливішою частиною цієї боротьби є спільний захист соціалістичного ладу від будь-яких спроб реакційних сил знищити або підірвати цей лад в будь-якій соціалістичній державі. Так, братерська допомога Радянського Союзу та інших соціалістичних держав Кореїській Народно-Демократичній Республіці дала змогу корейсь-

¹ Див.: Программные документы борьбы за мир, демократию и социализм. М., 1957, с. 10.

кому народові завдати поразки американському імперіалізму, який намагався ліквідувати КНДР (1950—1953 рр.). Радянська воєнна і економічна допомога була вирішальною у перемозі в'єтнамського народу над американським агресором.

У 1968 р. об'єктом підривної акції міжнародного імперіалізму став соціалістичний лад у Чехословаччині, та й цього разу спроба імперіалістів розхитати співдружність соціалістичних країн зазнала невдачі. Війська Організації Варшавського Договору не дали змогу контрреволюції спровокувати братовбивчу війну. Акція інтернаціональної допомоги, спрямована на захист соціалістичних завоювань чехословацького народу, довела всьому світові вірність СРСР та інших країн соціалістичної співдружності принципам інтернаціоналізму.

У зв'язку з чехословацькими подіями 1968 р. буржуазна преса зчинила галас про якусь доктрину «обмеженого суверенітету» соціалістичних держав, що її нібито висуває Радянський Союз. У промові на V з'їзді ПОРП у листопаді 1968 р. Л. І. Брежнев ще раз підкреслив, що соціалістичні держави стоять за суворе поважання суверенітету всіх країн і рішуче виступають проти втручання в справи будь-яких держав, проти порушень їх суверенітету¹. Єдність соціалістичних країн, що ґрунтується на спільності їхніх класових інтересів, сила і міць Радянського Союзу — наймогутнішої соціалістичної держави — основна гарантія суверенітету і незалежності соціалістичних держав. Багато країн, суверенітет яких раніше безкарно нехтували імперіалістичні держави, вперше здобули справжню незалежність у братній сім'ї народів соціалістичних країн. Щодо цього покажемо приклад Республіки Куба. Дореволюційна Куба повністю залежала від американського імперіалізму. Це була аграрна країна, яка виробляла одну лише культуру — цукрову тростину. А ще екзотичний острів був місцем відпочинку й розваг для американських багатіїв. Нині соціалістична Куба за допомогою Радянського Союзу здійснює власні плани електрифікації, розвиває власне машинобудування, починає сама видобувати й переробляти нафту, нікель, інші цінні метали. Сільськогосподарське виробництво Куби дедалі більше механізується. В торговельних відносинах Куби з Радянським Союзом

¹ Див.: Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 2. К., 1971, с. 314.

діє так звана «змінна ціна», встановлення якої прагнуть всі країни, що розвиваються, у своїх відносинах з індустріально розвинутими державами. Радянський Союз ніколи не нав'яже Кубі будь-яких умов ні щодо внутрішньої політики, ні на міжнародній арені. Куба — вільна країна, вона сама вирішує свою долю, без будь-якого втручання ззовні.

Принцип соціалістичного інтернаціоналізму лежить в основі системи принципів, що регулюють відносини між соціалістичними державами. До цієї системи входять принципи *братерської дружби, тісного співробітництва і взаємної допомоги*, що склалися в процесі взаємовідносин між соціалістичними країнами. Складовою частиною цієї системи є також принципи *поважання державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи, повної рівноправності соціалістичних держав*. Хоч ці принципи і належать до числа принципів загального міжнародного права, та у взаємовідносинах соціалістичних країн вони наповнюються новим змістом і завжди послідовно, повно й ефективно реалізуються. В цілому це вже не загально-демократичні, а соціалістичні міжнародно-правові принципи, які належать до нового, вищого типу міжнародного права — *соціалістичного міжнародного права*.

У доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» Л. І. Брежнев зазначив: «Ми можемо сказати з чистою совістю: наш союз, наша дружба, наше співробітництво — це союз, дружба і співробітництво суверенних, рівноправних держав, згуртованих спільними цілями й інтересами, узами товариської солідарності і взаємодопомоги. Ми йдемо разом, допомагаючи один одному, об'єднуючи зусилля, знання, ресурси для якнайшвидшого руху вперед»¹.

Конституція СРСР 1977 р. перетворила принципи соціалістичного інтернаціоналізму на державно-правову норму, законодавчо закріпивши курс Радянської держави на згуртування і співробітництво всіх країн соціалізму. У ст. 30 Конституції СРСР записано: «СРСР як складова частина світової системи соціалізму, соціалістич-

¹ Брежнев Л. І. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року. К., 1977, с. 19.

ної співдружності розвиває і зміцнює дружбу та співробітництво, товариську взаємодопомогу з країнами соціалізму на основі принципу соціалістичного інтернаціоналізму, бере активну участь в економічній інтеграції і в міжнародному соціалістичному поділі праці».

Як відомо, в перші післявоєнні роки безпека соціалістичних держав забезпечувалася системою двосторонніх договорів про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу. У 1967—1977 рр. було укладено нові двосторонні договори, які містили статті, що відображають зміни в міжнародній обстановці і удосконалення координації зовнішньої політики соціалістичних держав*. Якщо в договорах 40-х років йшлося про взаємні консультації з усіх важливих міжнародних питань, які стосувалися загальних інтересів держав, що домовлялися, то в нових договорах це формулювання доповнено положенням про те, що у важливих міжнародних питаннях сторони, які домовляються, діятимуть, виходячи із загальної позиції, погодженої відповідно до взаємних інтересів.

У середині 50-х років у зв'язку з посиленням агресивної діяльності імперіалістичних блоків виникла необхідність у створенні поряд з двосторонніми договорами системи колективної оборони країн соціалістичної співдружності. Тому, щоб протистояти военній загрози з боку НАТО, соціалістичні країни Європи створили в 1955 р. Організацію Варшавського Договору, яка є воєнно-політичним союзом рівноправних країн і діяльність якої ґрунтується на основі Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу держав соціалістичної співдружності Європи. Головна мета Організації Варшавського Договору — безпека і сталий мир у Європі. Це — організація оборони, самозахисту, дружби і інтернаціональної єдності соціалістичних країн.

Варшавський Договір об'єднує сили країн соціалізму, протиставивши їх імперіалістичній военній коаліції. Він не є замкненою організацією, типу НАТО, а, навпаки, передбачає участь у ньому всіх європейських держав не-

* Йдеться про договори СРСР з Угорською Народною Республікою (від 7 вересня 1967 р.), Чехословацькою Соціалістичною Республікою (від 6 травня 1970 р.), Німецькою Демократичною Республікою (від 7 жовтня 1975 р.) та ін., а також договори між собою інших соціалістичних країн, включаючи підписані 28 травня 1977 р. і 14 вересня 1977 р. договори між НДР і Польською Народною Республікою та між Народною Республікою Болгарією і НДР.

залежно від суспільного і державного ладу. Соціалістичні країни, які підписали Договір, проголосили широке співробітництво в економічній, політичній і військовій галузях, а також у культурному житті країн — учасниць союзу.

Держави — учасниці Варшавського Договору ведуть послідовну боротьбу за втілення в життя прийнятої XXIV з'їздом КПРС Програми миру, яка дістала свій дальший розвиток на XXV з'їзді КПРС і була схвалена братніми партіями. Плідною щодо цього є діяльність Політичного консультативного комітету (ПКК) — колективного органу, в якому представлені всі держави-учасниці на найвищому рівні. ПКК розглядає вузлові питання політики, безпеки країн соціалістичної співдружності, щоб забезпечити мирне життя їхнім народам. Така координація сприяє виробленню погодженого курсу, визначенню принципового підходу до основних проблем європейської і світової політики, допомагає оперативному обміну інформацією, спільному пошукові шляхів розв'язання того чи іншого конкретного питання.

Останніми роками координація зовнішньополітичної діяльності соціалістичних держав сягнула вищого, якісно нового рівня. Показовими щодо цього є підсумки наради Політичного консультативного комітету в Бухаресті (1976 р.). В обстановці повної одностайності на ньому було прийнято декларацію «За нові рубежі в міжнародній розрядці, за зміцнення безпеки і розвиток співробітництва в Європі», висунуто ряд конкретних пропозицій, які служать інтересам миру. Одночасно учасники наради вирішили створити як орган ПКК Комітет міністрів закордонних справ і Об'єднаний секретаріат.

У практиці відносин між країнами соціалістичної співдружності склався і постійно удосконалюється чітко діючий механізм багатостороннього і двостороннього співробітництва. Основа основ нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила — це, звичайно, непорушний бойовий союз комуністичних партій країн соціалізму, єдність їх світогляду, мети, волі. Зустрічі керівників комуністичних партій країн соціалістичної співдружності, що систематично проводяться, дають змогу повніше координувати зовнішньополітичні взаємодії. Міждержавний механізм, центральною ланкою якого є Організація Варшавського Договору, покликаний забезпечити ефективну координацію зусиль

соціалістичних країн, спільний захист завоювань соціалізму.

В ідеологічній, науково-технічній і культурній галузях співробітництво соціалістичних країн здійснюється шляхом широких контактів на найрізноманітніших рівнях роботи за спільно розробленим планом. Братні партії країн соціалізму приділяють неослабну увагу зміцненню інтернаціональних почуттів братерства й дружби їхніх народів. Гармонійне поєднання національних та інтернаціональних інтересів має вирішальний вплив на успішне будівництво соціалізму в кожній з цих країн, на зміцнення всієї соціалістичної співдружності.

Найважливіші національні інтереси кожної соціалістичної держави полягають у прискореному розвитку її економіки, науково-технічного прогресу, піднесенні всього народного господарства, що забезпечує безперервне підвищення добробуту народу. Ці внутрішні процеси відповідають інтересам всієї соціалістичної співдружності. І навпаки, всебічні економічні та науково-технічні зв'язки соціалістичних держав одна з одною вигідні кожній з них. Ці зв'язки набули особливо інтенсивного розвитку в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги.

Важливим історичним етапом у розвитку й поглибленні різнобічного економічного та науково-технічного співробітництва країн — членів РЕВ, у піднесенні його на вищий рівень в якісному відношенні стало прийняття (в 1971 р.) і здійснення Комплексної програми дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва й розвитку соціалістичної економічної інтеграції. Перехід країн РЕВ до соціалістичної економічної інтеграції високо оцінений з'їздами комуністичних і робітничих партій цих країн. Ця програма, підкреслив у Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнєв, підносить співробітництво соціалістичних країн на значно вищий ступінь, ніж просто розвиток торгівлі. Вона означає, наприклад, спільне освоєння природних ресурсів для загальної користі, спільне будівництво великих промислових комплексів, розрахованих на задоволення потреб усіх його учасників, сплановану на багато років наперед кооперацію між підприємствами і цілими галузями промисловості наших країн. Робота по виконанню Комплексної програми привела до того, що вже тепер значно поглибилась господарська взаємодія

соціалістичних країн, збільшилась взаємодоповнюваність їхніх економік — на чималу вигоду для кожної з них ¹.

Лише за перше п'ятиріччя 70-х років соціалістичні держави — члени Ради Економічної Взаємодопомоги збільшили обсяг промислової продукції на 45 процентів, а промисловість розвинутих капіталістичних країн за цей самий час забезпечила приріст лише на 9 процентів. Частка країн РЕВ у світовому промисловому виробництві становила в середині 70-х років 34 проценти, а країн «Спільного ринку» — 27 процентів.

При технічному сприянні Союзу РСР у братніх соціалістичних країнах побудовано й будується понад 2500 підприємств та інших об'єктів. Понад 1500 з них введено в дію і відіграють велику роль у розвитку економіки братніх країн ². З свого боку, технічне сприяння в будівництві народногосподарських об'єктів у Радянському Союзі здійснюють інші соціалістичні країни. Так, у минулому п'ятиріччі країни Ради Економічної Взаємодопомоги поставили Радянському Союзові комплектне устаткування для багатьох об'єктів різних галузей промисловості.

Країни РЕВ мають реальну можливість за період дії Комплексної програми стати не лише найдинамічнішим, а й найрозвинутішим промисловим районом світу. Такий результат відповідатиме як завданню зміцнення позицій світового соціалізму, так й інтересам підтримання міцного миру, стимулювання соціального прогресу в усіх кінцях нашої планети.

* * *

Проголошення в Конституції СРСР гуманних завдань та принципів радянської зовнішньої політики, законодавче закріплення принципу соціалістичного інтернаціоналізму як основи відносин країн соціалізму переконливо характеризують авангардну роль Радянського Союзу в проведенні ленінської політики миру, безпеки народів і міжнародного співробітництва. Народи нашої планети з почуттям глибокої вдячності відзначають великий вклад світової системи соціалізму в справу миру, послідовність і рішучість КПРС і Радянського уряду в боротьбі за роз-

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 10.

² Див.: Олейник И. Становление нового типа международных экономических отношений. — Международная жизнь, 1977, № 10, с. 34.

рядку і роззброєння, невтомну діяльність у цій благородній справі Генерального секретаря ЦК КПРС Голови Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнева. «Справі миру наша партія, наш народ були, є і будуть вірні вічно,— заявив при врученні йому 20 лютого 1978 р. найвищої військової нагороди Радянської держави — ордена «Перемога» Л. І. Брежнев. — Для нас захист миру є захист соціалізму, є захист світлого майбутнього всього людства»¹.

Українська РСР як складова і невід'ємна частина СРСР здійснює права на зносини з іноземними державами, керуючись цілями та миролюбними принципами зовнішньої політики Радянської держави, визначеними новими Конституцією Союзу РСР (ст. 29) та Конституцією Української РСР (ст. 28). Діяльність республіки в галузі міжнародних відносин рік у рік розширюється і здійснюється у багатьох напрямках. Один з них — участь у роботі Організацій Об'єднаних Націй, багатьох інших міжнародних організацій.

УРСР сьогодні є членом 70 міжнародних організацій та їхніх органів, учасницею 116 двосторонніх і багатосторонніх договорів і угод. Республіка бере участь у багатосторонньому торговельно-економічному і науково-технічному співробітництві Радянського Союзу з іншими країнами².

З часу народження соціалізм накреслив на своєму прапорі слово «МИР» і проголосив своєю історичною місією позбавлення людства найгіршого лиха — війн. «Закінчення воєн, мир між народами, припинення грабежів і насильств — саме наш ідеал...»³, — вчив В. І. Ленін. Усі 60 років історії нашої держави відтоді є підтвердженням цих ленінських слів. Найкращий доказ цьому — нова Конституція СРСР — Основний Закон суспільства зрілого соціалізму, комунізму, який будується. Вона розкриває практичні шляхи ефективного й справді демократичного розв'язання корінних проблем сучасного суспільного розвитку в інтересах людей праці.

¹ Радянська Україна, 1978, 21 лют.

² Див.: Радянська Україна, 1978, 21 квіт.

³ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 26, с. 285.

ЗМІСТ

Ленінський курс радянської політики миру, безпеки й міжнародного співробітництва	3
Конституційні основи зовнішньої політики СРСР .	9
Радянський Союз — складова частина світової систе- ми соціалізму	36

«КОНСТИТУЦИЯ СССР —
ОСНОВНОЙ ЗАКОН СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА»

Владимир Сергеевич Семенов

Основные задачи и принципы внешней политики СССР.

(На украинском языке)

Киев,
Головное издательство издательского объединения
«Вища школа»

Редактор *Л. М. Данилюк*
Обкладинка художника *В. Г. Самсонова*
Художній редактор *Є. М. Прокоф'єв*
Технічний редактор *М. С. Чабан*
Коректор *Н. В. Волкова*

Информ. бланк № 4351

Здано до набору 27.02.78. Підп. до друку 26.04.78. БФ 08729. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 2. Літ. гарн. Вис. друк. 2,52 умовн. друк. арк. 2,33 обл.-вид. арк. Тираж 29 000 екз. Вид. № 4164. Зам. 146. Ціна 10 к.

Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 252054, Київ-54, вул. Гоголівська, 7.

Білоцерківська книжкова фабрика республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі. 256400, м. Біла Церква, вул. К. Маркса, 4.

До цієї серії входять:

1. *П. Т. Тронько*. Маніфест епохи розвинутого соціалізму.
2. *А. Ф. Мінгазутдінов*. КПРС — ядро політичної системи радянського суспільства.
3. *Я. Я. Колотуха*. Ради народних депутатів — політична основа Радянської держави.
4. *Р. С. Павловський*. Органи державної влади і управління в СРСР.
5. *М. П. Воронов*. СРСР — єдина союзна багатонаціональна держава.
6. *В. М. Горшенев*. Демократичні права і свободи радянських громадян.
7. *В. В. Қосолапов*. Політична система і управління розвинутим соціалістичним суспільством.
8. *В. С. Будкін*. Економічна система радянського суспільства.
9. *В. А. Чирко*. Інтернаціоналізм Конституції СРСР.
10. *В. С. Семенов*. Основні завдання і принципи зовнішньої політики СРСР.